

POSHSHOXOJANING HAYOTI, ADABIY IJODI, ASARLARI (HIKOYAT, NASR, NAZM) VA UNING SHARQ MUMTOZ ADABIYOTIDAGI O'RNI.

Sultonaliyeva
Otikaxon Farxod qizi
Farg'ona davlat
universiteti
Filologiya fakulteti
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVI asr shoir, davlat arbobi va ulamosi Poshshoxojaning biografiyasi, tarixiy-siyosiy faoliyati hamda adabiy merosi asosan uning „Miftohi ul-adl“, „Gulzor“ singari nasriy va nasriy-hikoyat asarlari, shuningdek ruboiy, g'azal va qita janridagi she'rlari tahlil qilinadi. Asarlarining mazmuni, u orqali yurt boshqaruvi, adolat, axloq va davlat/raiyat munosabatlari masalalari ko'tarilganligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: hikoyalari, davlat boshqaruvi, adolatparvarlik, insonparvarlik.

Kirish

Ibodulla Said Poshshoxo'ja binni Abdulvahhobxo'ja XVI asr o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biridir. Xoja haqidagi ma'lumotlar unchalik ko'p emas. 1480-yilda Niso shahrida boshqa bir manbalarda esa Balxda tug'ilganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. 1547-yilda Buxoroda vafot etgan. U nafaqat shoir, balki davlat arbobi va yirik ulamo bo'lgan; turli ilmiy va davlat lavozimlarida xizmat qilgan. Xalq adabiyoti va mumtoz she'riyat, nasr an'analari Poshshoxoja muhim shaxs u ijod qilgan asarlar ming yillik adabiy an'analarning rivojiga xizmat qilgan.

Poshshoxojaning hayoti va davlat xizmatlari: Poshshoxoja Niso va Marv madrasalarida tahsil olgan. 1508-yilda Durun atining hokimlik qiladi. Shayboniyxon vafot etganidan so'ng Xoja avval Samarqandda, biro z keyin Buxoroda yashaydi. 1514-

yilgacha Temur Sulton huzurida,ozgina fursat Ko'chkinchixon xizmatlarida bo'ladi.1515-1516-yillarda Karmana hokimi Jonibek Sulton hukumatida jumlatul mulk va sadrluk lavozimlarida ishlaydi.

Adabiy merosi nasr va hikoyatlar, nazm asarlari:Poshshoxoja o'zining adabiy ijodida nasr va nazmda tanilgan.

- „Miftoh ul-adl”- adolat, davlat boshqaruvi, podshoh va raiyat munosabatlari, adolatli hukmdor haqida axloqiy-didaktik nasriy hikoyat asari.
- „Gulzor” - 1538 yilga tegishli asar; unda ham hikoyat va masallar orqali siyosiy-ijtimoiy g'oyalar, adolat, xalqqa xizmat, davlat boshqaruvi masalalari ko'tarilgn. Shuningdek, Poshshoxoja ruboiy, g'azal, qita janrlarida ham ind qilgan; uning devoni, afsuski, to'liq saqlanmagan.

Bundan tashqari, 1516-1520 yillarda yozilgan «Maqsad ul-atvor» dostoni mavjudligi qayd etilgan.Uning asarlari davlat boshqaruvi, adolat, shaxs tarbiyasi, rahbarlik, jamiyat-mulk munosabatlari kabi muhim masalalarni ko'taradi.

Xojaning adabiy merosi, hayoti va ijodini o'rganish bo'yicha bir muncha tadqiqotlar yuzaga keldi. M.Mirzaahmedovaning Xojaning hayoti va ijodiga bag'ishlangan nomzodlik dissertasiyasini, V.Zohidov, N.Mallayev, S.G'anieyva va boshqa shular kabi olimlarning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin. Nisoriyning ta'kidlashicha, Xoja fors va turkiy tillarda devonlar tuzgan. Ammo ular hozirgacha bizga qadar yetib kelgani yo'q. H.Nisoriy o'z tazkirasida Xojaning forscha, turkiy tildagi g'azal, ruboiy, baytlaridan ,baytlaridan namunalar keltiradi.

Xojaning adabiy merosining asosiy qismini uning 1539-40 yillar orasida yozgan «Gulzor» nomli hikoyalar to'plami tashkil etadi. Bu asar adabiyotimizdagi odob-axloq ruhida yozilgan ko'pgina hikoyalar, ayniqsa, Sa'diyning «Bo'ston» va «Guliston», A.Jomlyning <<Bahoriston» asarlariga o'xshab ketadi. Adabiyotshunoslikda Miftohul adl» nomli yana bir hikoyatlardan iborat asar ustida anchagina bahsla bo'ldi. Keyingi ilmiy xulosalar bu asarni ham Xojaniki deyishga asos bo'ladi. V.Zohidovning

kuzatishlaricha, «Gulzor» bilan «Miftobul adleni bir-biriga o'xshashligi kuzatiladi. Ayrim hikmatlar ikkalasida ham uchraydi.

«Miftohul adi» muqaddiməsi bor, xotimasi yo'q, «Gulzor da aksincha. Shuning uchun bo'lsa kerak bu ikki asarni V.Zohidov bir kitobning ikki qismi bo'lsa kerak degan fikrni bildiradi. «Miftohul adi» va «Gulzor kichik-kichik hikoyalar to'plamidan iborat. Olimlarning qayd etishicha, «Mifrohul adl» 1508-10 yillarda Temur Sultonga bag'ishlab yozilgan. Xojaning «Miftohul adi» va «Gulzor» asarlarida Qur'oni Karimning, Sa'diyning «Guliston», Jomiy, Nizomiy, Navoiy asarlarining ta'siri seziladi. Bu asarlarni yozishda Xoja ko'proq xalq og'zaki ijodidan va Nizomlydan ilhomlangan. Miftohul adi» (Odillik kaliti)da shohlar, vaziriar, turli amaldorlar, ruhoniylar, olimlar, talabalar, hunarmandlar, o'g'rilar, bezorilar va boshqa kishilarning obrazlarini uchratamiz. Hikoyalarda Nuh payg'ambar, Daqqi YUnus, Sulaymon payg'ambar bilan bog'liq diniy hikoyatlar ko'zga tashlanadi. Iskandar, No'shiravon, Sulton Mahmud, Sulton Malikshoh kabi tarixly obrazlar haar lichraydiki, Xoja hikoyatlarida bu obrazlar tarixiy shaxslardan ko'ra ko'proq badiiy to'qima obrazlarga o'xshaydi.

Hikoyatlarda odob-axloq, yaxshilik to'g'rilik va egrilik, donishmandlik va zukkolik, tadbirkorlik, halollik, ahillik, jahillik, ochko'zlik kabi masalalar xususida fikr yuritadi. Hikoyatlarning ko'pchiligi xalq og'zaki ijodida bo'lganidek, «ayturlarkim so'zi bilan boshlanib, ko'pincha qissadan-hissa chiqaradi. „No'shiravon va hakim» nomli hikoyalarida ham xalq tomonida bo'lish, unga ozor bermaslik, munan yaxshilik va adolatning muhimligi qayd etiladi. Hikoyatda qayd etilishicha, No'shiravon mamlakat xazinasini, lashkarini baquvvat qilish uchun nima qilish kerakligi xususida maslahat soladi. Ko'pchilik vazirlar xalqqa solinadigan soliq yig'imlarini ko'paytirish yoki birdaniga olishni tavsiya etadilar. Abuzarjumbur esa bu noto'g'ri ekanligini aytadi. Abuzarjumbur buni misol bilan ko'rsatib beradi. Hikayat oxirida oxirida qissadan-hissa q tarzida masnaviy keltiradi:

Eshik yopma mazlumning yuziga,
Ko'zing och, quloq sol aning so'ziga.

„Sulton Mahmud, vazir va ikki boyqush “haqidagi hikoyat syujeti hammamizga yaxshi ma'lum. Bu yozma Bu yozma adabiyotda ham, xalq og'zaki ijodida ham keng ishlangan. Bu hikoyatda ikki boyqushning suhbatlari asosida Sulton Mahmudning va uning amaldorlarining xalq boshiga solgan kulfatlari va podshohning o'z xatolarini tushunib yetishi tasvirlanadi. «No'shiravon va beva xotin hikoyasida esa zolimlik, xaiqqa zulm yetkazish, odillik haqida fikr yuritiladi. No'shiravon adolatli qilib tasvirlansa, Ozarbayjonlik hokim esa zolim, beva xotin esa jabrlangan kishi sifatida tasvirlanadi. Ozarbayjon xalqi No'shiravon tomonidan qo'yilgan beg dan kana jabr ko'radi. Beva xotinning ham bog'i, yeri tortib olinadi. Beva xotin Madoyinga No'shiravon yoniga borib arz qiladi. No'shiravon tekshirtirib, zolimni o'ldirtiradi.

Xojaning ba'zi bir hikoyatlarida aldoqeht, poraxo'r, zolim qozilami qoralash ko'zga tashlanadi. Sulton Mahmud, tolibul ilm va qozi» nomli hikoyatda mana shu narsa tilga olinadi. Ushbu hikoyada qozining noinsofligi qoralansa, Sulton Mahmudning donoligi, tadbirkorligi, adolat peshaligi, tolibi ilmning esa aqliyu donoligi bayon qilinadi. Ushbu hikoyatda, hikoya ichida hikoya tarzida tolibul ilm tomonidan Laylak va ilon», «qozi va yer haqidagi hikoyatlar keltiriladi. Chumchuq hikoyatida chumchuq donolik timsoll hischlansa, «Sulaymon va obi hayot hikoyatida Butimor dono, aqll, donishmand sifatida gavydalanadi. U Sulaymonga hayot, yaqinlari, qavm-qarindoshlari, tanishlari bilan mazmunli, go'zal ekanligini aytib, obi hayotini ichishiga e'tiroz bildiradi.

Umuman olganda, Xojaning ushbu hikoyatlarida Sharqda keng yoyilgan hikoyatchilik an'analari, ko'pgina Sharq mutafakkirlari asarlari, xalq og'zaki ijodi o'z ta'sirini ko'rsatdi. Xojaning asarlari XVI asr o'zbek nasrining eng yaxshi namunalari bo'lishi bilan bizga, keyingi asrlardagi hikoyachilik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Poshshoxo'ja . „Miftoh ul-adl” va „Gulzor” T.1962
2. M. Mirzaahmedova .Xojaning „Maqsad ul-atvor” dostoni.